

УДК 341:349.6"364" (477)

DOI 10.32755/sjlaw.2025.01.047

Денисенко К. В.,

кандидат наук з державного управління, доцент,
Пенітенціарна академія України,
м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-9637-1361

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню міжнародно-правових засад охорони навколишнього природного середовища в умовах воєнного стану. Підкреслюється, що збройна агресія російської федерації виявляється в забрудненні та знищенні об'єктів природи, що має довготривалі негативні екологічні наслідки не тільки для України, а й для сусідніх держав. Констатується, що ведення агресивної війни російською федерацією на території України призводить до лісових пожеж, забруднення водойм, земель, об'єктів природно-заповідного фонду, знищення середі існування тваринного світу тощо.

Ключові слова: навколишнє природне середовище, екологічна безпека, міжнародні нормативно-правові акти, збройна агресія, екологічні права, біорізноманіття.

Постановка проблеми. Охорона навколишнього природного середовища на глобальному рівні є складовою належного функціонування екосистеми планети Земля, збереження життєздатності всіх живих організмів, сталого розвитку держав і благополуччя її громадян. З початком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію суверенної та незалежної України численні факти екологічних злочинів стали однією з трагічних тем у контексті збройного нападу. В умовах воєнного стану, коли територія України перебуває під загрозою збройної агресії та посягань на її територіальну цілісність з боку країни-агресора, ефективно забезпечення екологічної безпеки стає надскладним завданням. Воєнні дії на території України призводять до порушення екологічних прав громадян, спричиняють значні негативні довготривалі наслідки та збитки для довкілля, зокрема внаслідок забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів, ґрунтів, а також знищення природних екосистем і біорізноманіття тощо.

Окреслена вище ситуація зумовлює необхідність аналізу міжнародно-правових засад охорони навколишнього природного середовища в умовах воєнного стану. Важливо також оцінити роль міжнародних правових норм у забезпеченні ефективного захисту екологічних прав та інтересів у таких умовах, оскільки війна часто призводить до значних порушень екологічної рівноваги та викликає наслідки для довкілля.

Аналіз останніх досліджень. Різні аспекти проблематики щодо охорони навколишнього природного середовища були прямо чи опосередковано предметом дослідження таких науковців, як: І. М. Алмаші, У. В. Антонюка, Ю. М. Бисаги, Л. Б. Васильчука, В. В. Корольова, О. О. Сурілова та ін. Попри значний науковий інтерес до цієї теми, потреба в подальших дослідженнях залишається актуальною у зв'язку із запровадженням дії воєнного стану. У цьому контексті міжнародно-правові засади охорони навколишнього природного середовища в умовах воєнного стану потребують поглибленого аналізу.

Метою статті є дослідження системи міжнародно-правового регулювання навколишнього природного середовища в умовах воєнного стану та аналіз дотримання російською федерацією окреслених правових норм при збройній агресії проти України.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна спільнота вже давно усвідомила важливість збереження об'єктів навколишнього природного середовища. Розуміння того, що екологічні проблеми не мають кордонів і впливають на всі аспекти людського життя спонукало Організацію Об'єднаних Націй (далі – ООН) до колективних зусиль у розробленні міжнародних нормативно-правових актів, що регулюють використання окремих природних ресурсів, зменшення забруднення, збереження біорізноманіття в умовах збройних конфліктів. Попри зазначене, цивілізоване суспільство визнало, що розв'язання проблем щодо охорони навколишнього природного середовища в умовах воєнного стану потребує спільних зусиль і активної співпраці між державами, міжнародними організаціями та громадянським суспільством. З огляду на зазначене ООН було розроблено та ухвалено низку міжнародних стандартів в окресленій сфері.

У статті 1 Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище зазначено, що кожна держава-учасниця цієї Конвенції зобов'язується не вдаватися до військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, що мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як способи руйнування, нанесення шкоди або заподіяння шкоди будь-якій іншій державі-учасниці [1]. З метою забезпечення ефективного захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, на фоні виникнення нових типів збройних конфліктів, ООН було прийнято Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. У ч. 3 статті 35 вказаного нормативно-правового акта передбачено заборону застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгочасної і серйозної шкоди правому середовищу. Попри зазначене, у статті 55 цього документа закріплено, що при веденні воєнних дій має бути виявлена турбота про захист природного середовища від широкої, довгочасної і серйозної шкоди. Такий захист містить заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення. Заподіяння шкоди природному середовищу як репресалій заборонено [2]. Окремі положення щодо захисту об'єктів природи в умовах збройних конфліктів окреслено в Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення від 10.04.1972 р., де закріплено обов'язок приділяти першочергову увагу дотриманню режиму безпеки людей та захисту навколишнього середовища, і відповідно здійснювати співробітництво з іншими державами-учасницями у цьому напрямі [3].

Узагальнення зазначених вище міжнародних нормативно-правових актів дозволяють виділити декілька ключових аспектів щодо охорони навколишнього природного середовища в умовах збройного конфлікту, зокрема: уникнення викорис-

тання природи як інструменту війни; захисту об'єктів природи від використання її у військових цілях; мінімізації потенційних екологічних катастроф внаслідок збройних конфліктів, які можуть мати довгострокові наслідки; співпраця держав для зниження загроз екологічній безпеці в умовах збройних конфліктів; дотримання правил, які обмежують використання біологічної та токсичної зброї.

російська федерація систематично порушує зазначені вище міжнародні нормативно-правові акти у сфері охорони навколишнього природного середовища в умовах повномасштабного вторгнення. Екологічні злочини, які вчиняються країною-агресором з початку повномасштабного вторгнення, задокументовані відповідними державними органами та громадськими організаціями, міжнародними партнерами.

Загалом, станом на 29.01.2025 р., сума збитків від наслідків воєнних дій у результаті російської агресії, нарахована Державною екологічною інспекцією відповідно до затверджених методик, становить 3,183 трлн грн. Зафіксовано 7304 фактів заподіяння шкоди довкіллю внаслідок збройної агресії російської федерації [4]. Попри зазначене, на сайті Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України окреслено низку задокументованих кейсів порушень міжнародних нормативно-правових актів, які регулюють питання щодо охорони об'єктів природи в умовах збройних конфліктів.

Руйнівного впливу внаслідок російської агресії зазнало чимало лісових насаджень. Зокрема, близько 9,5 тисяч гектарів лісу нацпарку «Святі Гори» випалено вогнем війни. 10 тисяч гектарів потребує обстеження та знешкодження вибухонебезпечних предметів. Національний природний парк «Святі Гори» був в окупації протягом березня-вересня 2022 року – і зараз знаходиться під постійними обстрілами з боку ворога, які призводять до численних пожеж [5]. Міністр Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України наголошує, що через бойові дії та лісові пожежі за майже три роки війни потенціал поглинання парникових газів українськими лісами зменшився на 1,7 млн тонн. Загалом через війну вже пошкоджено 3 млн гектарів лісів. «Навіть у мирному європейському місті повітря

може містити сліди вибуху російської ракети. Продукти горіння, викинуті в повітря внаслідок ракетних ударів Росії, вже потрапили до Румунії, Молдови, Болгарії, Угорщини, Латвії, Литви, Естонії, Сербії, Хорватії та Польщі» [6]. Пожежі в лісах, що виникають внаслідок бойових дій, несуть негативні екологічні наслідки для навколишнього природного середовища та біорізноманіття, а також соціальні наслідки для населення. Ліси є об'єктом життєдіяльності для низки видів рослин і тварин, багато з яких є унікальними або знаходяться під загрозою зникнення. Своєю чергою пожежі в лісах руйнують середовища їх існування. Як наслідок – втрата унікальних видів рослин і тварин. Попри зазначене, під час пожеж лісів здійснюється виділення вуглекислого газу та токсичних речовин, що впливає як на зміну клімату, так і здоров'я населення.

Значної шкоди в результаті збройної агресії зазнає атмосферне повітря. Наприкінці червня 2024 року, внаслідок ворожої атаки, сталася масштабна пожежа на одному зі складів в Одеській області. Площа загоряння становила понад 3 тисячі кв. метрів. На основі вихідних даних було встановлено, що в результаті пожежі відбувся викид понад 240 тисяч тонн забруднювальних речовин в атмосферне повітря. Орієнтовний розмір збитків – понад 720 тисяч гривень [7]. Світлана Гринчук у своєму виступі на засіданні 31-го економіко-довкіллевого Форуму ОБСЄ підкреслила факти впливу на кліматичну систему європейського континенту внаслідок російських ракетних ударів: ракетний удар по Дністровській ГАЕС у жовтні 2022 року, де мало місце горіння 56 тонн трансформаторної оливи, викид 194 тис. тонн забруднювальних речовин. Рух повітряних мас був зафіксований у напрямку Румунії, Молдови, Болгарії й навіть Туреччини; обстріл трансформаторів у селі Підбірці на Львівщині у травні 2022 року. Понад 48 тонн трансформаторної оливи, 167 тис. тонн забруднювальних речовин. Повітряні маси рухалися до Польщі, Румунії, Угорщини, Болгарії, Литви, Республіки Молдова; бомбардування аеропорту Івано-Франківська у лютому та березні 2022 року. Загоряння понад 413 тонн паливно-мастильних матеріалів. 1432 тонни забруднювальних речовин у повітрі. Вітер у сторону Румунії, Болгарії, Хорватії, Сер-

бії, Республіки Молдова [8], що черговий раз підкреслює транс-кордонний характер впливу російської агресії на екологію. Внаслідок бомбардувань, артилерійських обстрілів та руйнувань інфраструктури, хімічних заводів, нафтопереробних підприємств, знищення складів боєприпасів тощо російськими військами в атмосферне повітря потрапляють шкідливі речовини, які погіршують якість повітря, негативно впливають на флору і фауну, а також сприяють зміні клімату в довгостроковій перспективі.

У результаті повномасштабного нападу російської федерації на територію України невідворотних руйнувань зазнали об'єкти природно-заповідного фонду. Так, у Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів України наголошують, що «... війною уражено 1,24 млн га заповідних територій. Постійними обстрілами, вибухами порушуються геологічні і гідрологічні властивості територій, гинуть рослини і тварини, йде руйнування екосистем, забруднення ґрунтів, відбувається втрата біорізноманіття. Близько 900 видів тварин опинилися під загрозою зникнення через цю зухвалу війну» [9]. Збитки природно-заповідному фонду Запорізької області від збройної агресії РФ уже становлять понад 1,5 млрд грн, це лише внаслідок підриву росіянами греблі Каховської ГЕС. З часу окупації парку «Приазовський» пожежами пройдено 709 га, площа забруднення та руйнування об'єктів парку становить 954 га, а площа можливих мінувальних – 54 га. Екосистема національного заповідника «Хортиця», який постраждав внаслідок підриву росіянами греблі Каховської ГЕС, змінилися. Площа водної поверхні заплави тут скоротилася на 85 %, а територія острова збільшилась майже на 200 га. Відбулася масова загибель донної рослинності та водних рослин, змінилися умови існування тварин [10]. Національні парки, заповідники, природні території та інші об'єкти навколишнього природного середовища, які відіграють важливе значення для збереження біорізноманіття та екологічної рівноваги, перебувають під прицілом пошкодження / повного знищення військами російської федерації. Вибухи, артилерійські обстріли, бомбардування спричиняють руйнування природних екосистем, несуть загрозу існування низки видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, а також зменшення їх популяції.

Окреслені вище факти є грубим порушенням Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) та Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення. Нівелюючи положення міжнародно-правових актів, російська федерація систематично завдає неправної шкоди навколишньому природному середовищу України, яка матиме довготривалі наслідки, та здоров'ю населення. Низка об'єктів природи зруйновані в результаті російської агресії, а пошкоджені екосистеми потребують десятиліть для відновлення, забруднені території можуть залишатись непридатними для існування флори та фауни після завершення бойових дій. Протягом воєнного стану були зафіксовані численні випадки забруднення водойм, земель, об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря, знищення лісів, об'єктів тваринного світу тощо. Знищення об'єктів критичної інфраструктури також негативно позначається на життєдіяльності екосистем.

Висновки. Отже, проведене дослідження наочно продемонструвало численні факти порушень російською федерацією міжнародних нормативно-правових актів, які регулюють питання щодо охорони навколишнього природного середовища в умовах збройних конфліктів. Збройна агресія російської федерації виявляється в забрудненні та знищенні об'єктів природи, що має довготривалі негативні екологічні наслідки не тільки для України, а й для сусідніх держав. Ведення агресивної війни російською федерацією на території України призводить до лісових пожеж, забруднення водойм, земель, об'єктів природно-заповідного фонду, знищення середовища існування тваринного світу тощо. З огляду на негативні екологічні наслідки транскордонного характеру постає необхідність посилення уваги міжнародної спільноти до питань щодо виконання міжнародних нормативно-правових актів у сфері охорони природи в умовах збройних конфліктів, а також формування механізмів для відшкодування збитків, завданих навколишньому природному середовищу.

Список використаних джерел

1. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10.12.1976 р. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/hostenv.shtml (дата звернення: 29.01.2025).

2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 29.01.2025).

3. Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення від 10.04.1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text (дата звернення: 29.01.2025).

4. ЕкоЗагроза / Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення: 29.01.2025).

5. Війна знищила близько 80 % лісових насаджень нацпарку «Святі гори». URL: <https://mepr.gov.ua/vijna-znyshhyla-blyzko-80-lisovyh-nasadzhen-natsparku-svyati-gory/> (дата звернення: 29.01.2025).

6. 71 млрд доларів збитків та 180 млн тонн викидів: на COP29 Україна назвала масштаб шкоди природі за 1000 днів війни. URL: <https://mepr.gov.ua/71-mlrd-dolariv-zbytkiv-ta-180-mln-tonn-vykydiv-nasor29-ukrayina-nazvala-masshtab-shkody-prirody-za-1000-dniv-vijny/> (дата звернення: 29.01.2025).

7. Війна отруєє довкілля: внаслідок збройної атаки росії по складах на Одещині у повітря потрапило понад 240 тонн забруднюючих речовин. URL: <https://mepr.gov.ua/vijna-otruyuje-dovkillya-vnaslidok-zbrojnoyi-ataky-rosiyi-po-skladah-na-odeshyni-u-povitrya-potrapylo-ponad-240-tysyach-tonn-zabrudnyuyuchyh-rechovyn/> (дата звернення: 29.01.2025).

8. Гринчук Світлана. Транскордонний вплив на довкілля Європи через бойові дії вже сягає 62 млн тонн шкідливих речовин. URL: <https://mepr.gov.ua/transkordonnij-vplyv-na-dovkillya-yevropy-cherez-bojovi-diyi-vzhe-syagaye-62-mln-tonn-shkidlyvyh-rechovyn-svitlana-grynchuk/> (дата звернення: 29.01.2025).

9. Збитки заповідному фонду та біорізноманіттю України від війни становлять орієнтовно понад 600 млрд грн: вже зараз потрібно напрацьовувати кроки по його відновленню. URL: <https://mepr.gov.ua/zbytky-zapovidnomu-fondu-ta-bioriznomanittyu-ukrayiny-vid-vijny-stanovlyat-oriyentovno-ponad-600-mlrd-grn-vzhe-zaraz-potribno-napratsovuvaty-kroky-po-jogo-vidnovlennyu/> (дата звернення: 29.01.2025).

10. Міністр Світлана Гринчук з робочим візитом у Запоріжжі: збитки природно-заповідному фонду від збройної агресії РФ перевищують 1,5 млрд грн. URL: <https://mep.gov.ua/ministr-svitlana-grynchuk-z-robochym-vizytom-u-zaporizhzhzhi-zbitky-pryrodno-zapovidnomu-fondu-vid-zbrojnoyi-agresiyi-rf-perevyshhuuyut-1-5-mlrd-grn/> (дата звернення: 29.01.2025).

Denysenko K.,

Ph.D. in Public Administration, Associate Professor,
Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9637-1361

INTERNATIONAL LEGAL PRINCIPLES FOR ENVIRONMENTAL PROTECTION IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW: CHALLENGES FOR UKRAINE

The article is dedicated to the study of international legal foundations for environmental protection during a state of war. It is emphasized that with the onset of the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of sovereign and independent Ukraine, numerous environmental crimes have become one of the tragic themes in the context of the armed attack. In conditions of martial law, when the territory of Ukraine is under the threat of armed aggression and violations of its territorial integrity by the aggressor state, ensuring ecological security becomes an extremely challenging task. Armed actions on the territory of Ukraine lead to violations of citizens' environmental rights, cause significant long-term negative consequences, and result in damage to the environment, particularly through the pollution of the atmosphere, water resources, soils, as well as the destruction of natural ecosystems and biodiversity, among others.

The facts outlined in the article represent a gross violation of the Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Methods of Warfare that Affect the Natural Environment, the Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949 concerning the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), and the Convention on the Prohibition of the Development, Production, and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxic Weapons and on Their Destruction. By undermining the provisions of international legal instruments, the Russian Federation systematically causes unlawful harm to the environment of Ukraine, which will have long-lasting consequences for the environment and public health. A number of natural objects have been destroyed as a result of Russian aggression, and the damaged ecosystems will require decades to recover. Polluted areas may remain uninhabitable for flora and fauna even after the hostilities cease.

The article stresses the need for increased international attention to issues concerning the implementation of international legal instruments in the field of environmental protection during armed conflicts, as well as the formation of mechanisms for compensating for the damage caused to the natural environment.

Key words: environment, ecological security, international legal instruments, armed aggression, environmental rights, biodiversity.

References

1. United Nations (1976), Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques, available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/hostenv.shtml (accessed 29 January 2025).

2. International Committee of the Red Cross (1977), Additional Protocol I to the Geneva Conventions of 12 August 1949, relating to the protection of victims of international armed conflicts, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (accessed 29 January 2025).

3. United Nations (1972), Convention on the prohibition of the development, production and stockpiling of bacteriological (biological) and toxin weapons and on their destruction, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text (accessed 29 January 2025).

4. EcoThreat, available at: <https://ecozagroza.gov.ua/> (accessed 29 January 2025).

5. The war destroyed about 80% of the forest plantations in the Holy Mountains National Park, available at: <https://mepr.gov.ua/vijnaznyshhyla-blyzko-80-lisovyh-nasadzhen-natsparku-svyati-gory/> (accessed 29 January 2025).

6. 71 billion dollars of damage and 180 million tons of emissions: at COP29 Ukraine outlined the scale of environmental harm after 1000 days of war, available at: <https://mepr.gov.ua/71-mlrd-dolariv-zbytkiv-ta-180-mln-dniv-vijny/> (accessed 29 January 2025).

7. The war poisons the environment: over 240 tons of pollutants entered the air after a Russian attack on warehouses in Odesa region, available at: <https://mepr.gov.ua/vijna-otruyuye-dovkillya-vnaslidok-zbrojnyy-ataky-rosiyi-zabrudnyuyuchy-rechovyn/> (accessed 29 January 2025).

8. The cross-border environmental impact of the war in Europe has already reached 62 million tons of harmful substances, says Svitlana Hrynychuk, available at: <https://mepr.gov.ua/transkordonnyj-vplyv-na-dovkillya-yevropy-grynchuk/> (accessed 29 January 2025).

9. Damage to Ukraine's protected areas and biodiversity from the war is estimated at over 600 billion UAH: steps for restoration need to be developed now, available at: <https://mepr.gov.ua/zbytky-zapovidnomu-fondu-ta-grn-vzhezharaz-potribno-napratsovuvaty-kroky-po-jogo-vidnovlennyyu/> (accessed 29 January 2025).

10. Minister Svitlana Hrynychuk visits Zaporizhzhia: damage to protected areas from Russian military aggression exceeds 1.5 billion UAH, at: <https://mepr.gov.ua/ministr-svitlana-grynchuk-z-robochym-vizytom-u-zaporizhhi-zbytky-pryrodo-zapovidnomu-fondu-vid-zbrojnyy-agresiyi-rf-perevshhuyut-1-5-mlrd-grn/> (accessed 29 January 2025).